

УДК 339.17-043.86(477)

МАЗУР Олена, к. е. н., доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

БІФУРКАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР РОЗВИТКУ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

Обґрунтовано шляхи застосування теорії синергетики для аналізу еволюції складних відкритих систем. Досліджено розвиток роздрібної торгівлі України з 90-х років ХХ ст. Визначено три критичні (біфуркаційні) точки, що індукували якісні зміни в розвитку торгівлі, описано джерела біфуркаційних змін, надано характеристику постбіфуркаційних станів. Показано, що біфуркаційні точки стали поштовхом для якісних трансформацій торговельного сектора.

Ключові слова: роздрібна торгівля, синергетика, розвиток, система, біфуркаційні точки.

© Мазур О., 2014

30

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2014. № 1

Мазур Е. Бифуркационный характер развития розничной торговли Украины. Обоснованы пути применения теории синергетики для анализа эволюции сложных открытых систем. Исследовано развитие розничной торговли Украины с 90-х годов XX века. Определены три критические (бифуркационные) точки, которые индуцировали качественные изменения в развитии торговли, описаны источники бифуркационных изменений; охарактеризованы постбифуркационные состояния. Показано, что бифуркационные точки стали толчком для качественных трансформаций торгового сектора.

Ключевые слова: розничная торговля, синергетика, развитие, система, бифуркационные точки.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки України відбувається динамічне зростання роздрібно́ї торгівлі. Вона є надзвичайно гнучким видом діяльності, що здатен якнайшвидше адаптуватися до змін у ринковому середовищі й одночасно ефективно виконувати своє основне призначення – підвищувати якість життя завдяки своєчасному задоволенню запитів кожного споживача. Подальший розвиток роздрібно́ї торгівлі неможливо дослідити без аналізу її попереднього шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етапи формування роздрібно́го сектора в Україні досліджуються багатьма вченими. Так, І. Бубенець виділяє 4 етапи: 1-й (1991–2000 рр.) – реформування торгівлі; 2-й (2000–2004 рр.) – стабілізація в розвитку торгівлі; 3-й (2004–2007 рр.) – розвиток і якісні зміни в торговій галузі; 4-й (з 2008 і по нині) – початок глобалізації торгівлі [1, с. 181]. О. Деріведмідь також описує 4 етапи – спадщина централізованої мережі магазинів СРСР; виникнення елементів малого підприємництва; поява перших елітних супермаркетів; розвиток сучасних торгових мереж для масового споживача та інтернет-торгівлі [2, с. 110]. О. Азарян виокремлює 6 періодів – пострадянський, ринково-перехідний, початок сталого розвитку, кількісної оптимізації, посткризовий, якісної оптимізації [3, с. 37]. Однак у цих та інших дослідженнях простежується певна суб'єктивність у виділенні стадій еволюції роздрібно́ї торгівлі. Автори здебільшого негативно ставляться до періодичних кризових явищ, які порушують стабільність розвитку торгівлі. Ця точка зору притаманна традиційному уявленню про нормативну модель розвитку будь-якого економічного явища: розвиток має бути стійким, поступальним і сталим. Однак такий підхід не відповідає сучасним науковим досягненням щодо розвитку складних відкритих систем, якою, зокрема, є роздрібна торгівля, а відтак, потребує відповідного коригування.

Мета статті. Пропонується точка зору, альтернативна звичній світоглядній позиції щодо поступального і сталого розвитку торгівлі, і ставиться мета показати конструктивний вплив кризових явищ на якісну динаміку роздрібно́ї торгівлі. На цій основі запропоновано класифі-

кацію етапів розвитку вітчизняної роздрібною торгівлі. Методологічною базою дослідження слугуватимуть науково-філософські положення синергетики – самостійного відгалуження загальної теорії систем.

Результати дослідження. Синергетика (від грец. *synergetikos* — спільний, узгоджений, діючий) – це знання про самоорганізацію складних систем. Основоположниками цієї науки є Г. Хакен [4; 5] та І. Пригожин [6], а їх ідеї розвинуто такими вченими, як В.-Б. Занг [7], О. Князева, С. Курдюмов [8] та ін. Як універсальна міждисциплінарна філософія синергетика придатна для аналізу різноманітних соціальних, біологічних, фізичних, хімічних, психічних, інформаційних, економічних та інших систем. Так, результатом симбіозу економіки та синергетики є "синергетична економіка" [7]. Принципи синергетичної економіки не замінюють традиційну економіку, а розширюють її, додаючи до аналізу підходи, що пояснюють незрозумілі дотепер складні економічні явища.

Сучасна економічна наука ґрунтується на детерміністській філософії і лінійному мисленні, згідно з якими аксіоматично вважається, що між різними явищами та процесами завжди існують причинно-наслідкові зв'язки, а світ розвивається поступально і безальтернативно. Класична економічна теорія сприймає елементи випадковості, хаосу, нерівноваженості та нестійкості як деструктивні неприємності, яких треба обов'язково позбутися і повернутися на "правильну" траєкторію розвитку. Синергетика сприймає таке мислення як занадто спрощену схему, оцінюючи традиційну економіку не як універсальну теорію, а лише як окремих випадок. Тому синергетична економіка, не применшуючи важливості лінійних характеристик – раціональної поведінки, стійкості й рівноваги, – намагається винайти джерела складності економічної еволюції через залучення до аналізу стохастичних процесів.

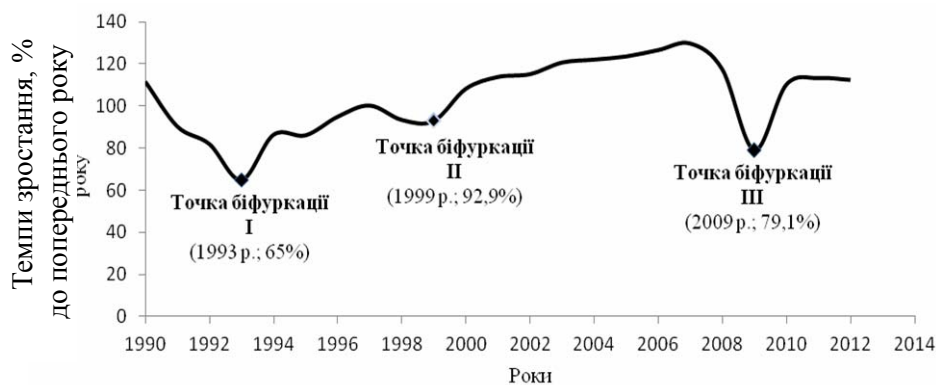
Як відзначає О. Князева, у певному сенсі для складної системи взагалі нерелевантно уявлення про стійкість та стійкий розвиток, і "складна організація...лише метастабільно стійка. Щоб підтримувати свою цілісність...вона повинна (курсив – авт.) існувати у коливальному режимі, що дає змогу уповільнювати процеси та встановлювати загальний темп розвитку всередині складної структури" [8, с. 13]. Тобто еволюція складних систем завжди пов'язана з чергуванням режимів пришвидшення та сповільнення, і більше того – "без нестійкості немає розвитку" [8, с. 37].

У центрі уваги синергетики є критичні точки (точки біфуркації), при досягненні яких система змінює характер своєї поведінки. Досліджуються процеси, за яких зовнішні чи внутрішні флуктуації призводять до незворотних трансформацій системних структур. Якщо флуктуації недостатньо істотні, система "скотиться" на той самий атрактор – на попередній режим розвитку (тобто до рівноважного стану), а якщо вони сягнуть певної критичної позначки, то система змінить режим руху і підпаде під вплив іншого атрактора.

Науковим підґрунтям використання синергетичного підходу до вивчення такого багатогранного соціально-економічного явища, як сфера роздрібно́ї торгівлі, є належність цього об'єкта до систем, що самоорганізуються [9]. Простежимо закономірності новітньої еволюції роздрібно́ї торгівлі України.

Характер еволюційного руху роздрібно́ї торгівлі України відображає динаміка темпів зростання обсягів роздрібно́го товарообороту за період з 1990 р. Аналіз показує, що за понад 20 років було три критичних періоди (біфуркаційні точки), під час яких сталися найсуттєвіші спади в роздрібно́й галузі (рисунок). Розглянемо чинники, що зумовили біфуркаційні збурення, і які позитивні структурні зміни у торговельному бізнесі це спричинило.

Новітня історія підприємництва в роздрібно́й торгівлі України де-факто розпочалася наприкінці 80-х років ХХ ст., з прийняттям Закону СРСР "Про індивідуальну трудову діяльність", постанови Ради Міністрів СРСР "Про створення кооперативів з виробництва товарів народного споживання" і Закону СРСР "Про кооперацію в СРСР". Ці нормативно-правові акти дозволили кооперативам легально займатися будь-якими не забороненими законодавством видами діяльності, у тому числі і торгівлею. До початку 1990-х років кооперація набула суттєвого розвитку, а з розпадом СРСР і створенням незалежної України цей потужний економічний рух став джерелом формування цивілізованої торговельної галузі.



Темпи зростання обсягів роздрібно́го товарообороту підприємств, у порівнянних цінах (побудовано автором на основі [10])

На початку 1990-х років були ухвалені засадничі для підприємницької діяльності Закони України "Про підприємництво", "Про підприємства в Україні", "Про господарські товариства", а також низка пов'язаних з підприємницькою діяльністю нормативно-правових актів. Ці

законодавчі ініціативи сприяли стрімкій активізації підприємницького руху в усіх економічних галузях, особливо в сфері роздрібно́ї торгівлі.

Однак цей процес був деформований внаслідок впровадження політики "шокової терапії" за рекомендаціями експертів МВФ і Світового банку. Бездумна, неконтрольована лібералізація цін, яка відбувалася у 1992–1993 рр., разом із такими стратегічними політико-економічними здобутками, як проголошення свободи ринкової торгівлі й ринкового ціноутворення, поглибила системну кризу досі планової економіки, призвела до подальшого спаду виробництва, та за нерозвиненого конкурентного середовища закономірно зумовила небачену гіперінфляцію, і, як наслідок, різке зниження життєвого рівня більшості громадян України. Якщо у 1991 р. індекс споживчих цін становив 390 %, то у 1992 р. він зріс до 2100 %, а наприкінці 1993 р. сягнув 10256 % [11]. Гіпертрофована інфляція стала джерелом біфуркаційних збурень у торгівлі: в цей період сталося безпрецедентне падіння темпів приросту обсягів проданої продукції у роздрібній торгівлі – з 111.5 % приросту у 1990 р. до 82 % і 65 % у 1992 і 1993 рр., відповідно [10]. Водночас інфляційні процеси не можна вважати єдиним фактором появи біфуркаційної точки в інституційному розвитку торгівлі, адже інфляція завжди є видимим свідченням глибоких структурних деформацій економічної системи. До них передусім слід віднести радянську спадщину у вигляді державного монополізму, інерційного дотримання екстенсивної стратегії розвитку, галузевої диспропорційності, тісної пов'язаності економіки України із загальносоюзним господарським комплексом (що сприяло імпорту "чужих" негараздів до нашої країни) і одночасним болісним розривом більшості усталених економічних зв'язків, науково-технічною і технологічною деградацією виробництв споживчого сектора та відповідною низькою конкурентоспроможністю готової продукції, високою енерго- та матеріаломісткістю промислових товарів разом із ресурсозалежністю від зовнішніх джерел тощо. Деструктивно вплинули і соціоментальні фактори: психологічне відторгнення нового типу господарювання, прагнення деяких верств населення до миттєвого збагачення і швидкого покращання умов життєдіяльності, відсутність досвіду і спеціалістів з економічного реформування, брак політичних керівників з державницьким мисленням та ін.

У біфуркаційній точці 1992–1993 рр. чітко окреслився вплив на роздрібну торгівлю двох різноспрямованих чинників. Так, регуляторна діяльність держави як керуючої ланки бізнесу на початку економічного реформування стала суттєвим поштовхом для швидкого становлення недержавного торгового підприємництва. Корисна інформація, введена до цієї сфери діяльності в рамках інституціонального будівництва, певним чином нейтралізувала хаос, сприяла координації дій елементів торговельної системи і заклала підвалини для генерування синергетичних ефектів. Водночас прискорення інститутотворення в торгівлі було

суттєво "погашено" тенденцією до консервації неефективної структури економіки з одночасним принципово неадекватним реформуванням.

Біфуркаційні процеси 1992–1993 рр. стали поштовхом для якісних перетворень у роздрібній торгівлі. Передусім у свідомості громадян були легітимізовані поняття "торгівля", "бізнес", "спекуляція", "перепродаж" та ін. Перші торгові підприємці – це люди, які "ставали до прилавків" від безвихіддя, втративши роботу на державних заводах чи у НДІ. В ці буремні роки вони набували бізнес-досвіду, який пізніше перетворив багатьох з них на успішних підприємців. Але тоді перші торговельні об'єкти вони створювали в рамках малого підприємництва – це були кіоски, невеличкі магазини, ринки. У кіосках (ятках, комерційних наметах) площею 3×4 м торгували всім – від продуктів харчування до промислових товарів, тому вони розміщувалися на будь-яких вільних місцях у зонах максимального людського потоку. Потім кіоски почали спеціалізуватися і переростати у невеликі магазини. З'явилися роздрібні й дрібнооптові речові та/або продовольчі ринки, де також можна було придбати майже все.

Свобода виїзду за кордон і безмитного ввезення товарів на суму до кількох тисяч доларів сприяла появі прошарку "човників", які возили товари з Туреччини, Польщі тощо. "Човники" не лише забезпечили товарами речові ринки, а й почали освоювати орендний бізнес (здавали товар на продаж власникам торгових точок), сприяли становленню торговельної інфраструктури (оптові ринки, туристичні і транспортні компанії, готелі, магазини, склади та ін.), розвитку спеціалізації у торгівлі (дрібний, дрібнооптовий, великооптовий бізнес).

Започаткування приватизації держмайна сприяло подальшому розширенню торговельного бізнесу. Вкладаючи у приватизовані підприємства капітал, зароблений на ринках, власники поступово перетворювали кіоски на міні-маркети – маленькі крамниці з широким асортиментом товарів, що будувалися на зразок магазинів у країнах, з яких "човники" привозили продукцію. Деякі з них згодом трансформувалися у супермаркети.

У 1993–1994 рр. почали відкриватися магазини дрібнооптової торгівлі типу *cash&carry*, які стали зародком дрібнооптових ринків, а ті, своєю чергою, – майбутніх супермаркетів. Так почав зароджуватися мережевий роздріб.

Загалом соціально-економічні перетворення, що відбулися в галузі після першої біфуркаційної точки, змінили саму суть процесу торговельних відносин у країні, стали основою для формування конкурентного підприємницького середовища, в рамках якого господарювали суб'єкти різних форм власності й організаційно-правових форм (ТОВ, ЗАТ та ін.), які самостійно вчилися формувати свою ринкову політику.

Другою біфуркаційною точкою у розвитку підприємництва в роздрібній торгівлі була фінансова криза 1998 р., яка стала закономір-

ним наслідком хибної внутрішньої політики і зовнішніх чинників (валютної кризи у країнах Південно-Східної Азії 1997 р., посиленої кризою в Росії 1998 р.) [12]. Для підтримки девальвованої під час кризи гривні (її курс знизився у 2.5 рази) НБУ з 1998 р. проводив широкі інтервенції на міжбанківській валютній біржі. Жорстка політика Нацбанку з обмеження грошової маси спровокувала кризу неплатежів (у тому числі і податків до бюджету), знову розпочався спад виробництва, імпорт подорожчав майже в два рази, а зарплати залишилися без змін [13].

Лише з 2000 р. українська економіка почала відновлюватися – вдалося подолати спад ВВП, намітилася тенденція до зростання реальних доходів населення. На цьому тлі до 2008 р. внутрішня торгівля характеризувалася стабільним зростанням товарообороту. Якщо темпи зростання ВВП України становили у 2000 і 2007 рр. 105.9 % і 107.9 %, то в роздрібній торгівлі ці показники сягали 108.1 % і 129.5 %, відповідно. А за темпами підвищення валової доданої вартості на початок 2008 р. торгівля посідала третє місце серед галузей економіки – з 2001 по 2008 рр. цей показник зріс у 5.8 рази [14, с. 19].

У цей період відбулися кардинальні зрушення в інституціональному будівництві торговельного підприємництва, які зорієнтували його на рух до цивілізованого зразка країн розвиненої ринкової економіки. В умовах, коли стали працювати ринкові закони, з'явилися нові організаційні форми роздрібногo бізнесу, почали вдосконалюватися внутрішньофірмові механізми господарювання та були започатковані перші інтеграційні утворення серед торговельних суб'єктів – від простих галузевих об'єднань до складних міжгалузевих підприємницьких співтовариств на основі горизонтальних і вертикальних зв'язків. Створювалася осучаснена торговельна інфраструктура, вибудовувалися логістичні канали, торгівля ставала більш спеціалізованою.

Криза 1998 р. відіграла значну навчальну роль для суб'єктів торговельного бізнесу. Наприклад, знецінення гривні і криза неплатежів змусили шукати нові шляхи управління дебіторською заборгованістю: оптовики поступово відмовилися від розповсюдженої практики надання відстрочок роздрібним магазинам, почала налагоджуватися система обліку доходів, витрат, заборгованості та ін. З часом посилення конкуренції в галузі сприяло відбраковуванню слабких, збиткових підприємств, і намітилася тенденція до консолідації галузі – укрупнення суб'єктів роздрібногo торгівлі.

З іншого боку, зростання доходів населення сприяло підвищенню вимог покупців до якості, асортименту товарів, рівня сервісу, – так починав формуватися сучасний споживач. У відповідь на це, починаючи з 2004 р., відбувається інституціональне становлення нових типів торговельних об'єктів, – передусім, це мережеві супермаркети, гіпермаркети, дискаунтери, інтернет-магазини та ін.

Створення національних мереж відбувалося паралельно з входженням на ринок України таких глобальних торговельних мереж, як: *Auchan, Real, Metro Cash & Carry, X-5, Патерсон, Billa, БМ Трейд* тощо. Ці компанії стали взірцем для вітчизняного бізнесу, бо запропонували принципово новий підхід до організації роздрібної торгівлі, який охоплював умови стабільних поставок, обов'язкове маркування та сертифікацію товару, елементи маркетингу і мерчандайзингу.

Стрімкими темпами почала розвиватися інтернет-торгівля: кількість інтернет-магазинів зростає з 100 одиниць у 2000 р. до понад 3 тис. одиниць у 2008 р., а оборот інтернет-комерції, починаючи з 2005 р., щороку збільшувався в 1.5–2 рази, що вдвічі вище показників Росії за той самий період [15].

Однією з найсуттєвіших трансформацій в інституціональній еволюції роздрібної торгівлі після другої біфуркаційної точки стало формування торговельного мережевого бізнесу – національного і міжнародного. Найкращими зразками організованої сучасної торговельної мережі є організації зі стандартизованими бізнес-процесами, сучасним менеджментом і усталеним корпоративним кліматом. Вони здатні створювати ефективно функціонуючу роздрібну торговельну та складську ланку, скорочувати довжину товароруку, впроваджувати сучасні інформаційні системи, тим самим забезпечуючи краще комплексне обслуговування покупців.

Найпоширенішими мережами стали продовольчі магазини з універсальним асортиментом товарів (супермаркети, гіпермаркети, дискаунтери) та спеціалізовані непродовольчі магазини. Позитивний досвід мереж у продовольчій сфері використано при більш пізньому становленні непродовольчих торговельних мереж і вузькоспеціалізованих магазинів електроніки, побутової техніки, будматеріалів та ін. У рамках розвитку мережевого бізнесу було започатковано становлення франчайзингових мереж у різних галузях діяльності (найбільше в торгівлі – 34 із 98 станом на 2009 р.) [16, с. 16]. Мережеві магазини уперше стали комплексно застосовувати цивілізовані форми роботи з покупцями (технічне консультування, доставка, знижки, гарантійне обслуговування тощо).

Покращання добробуту населення України зумовило принципові зміни у структурі продажу продовольчих і непродовольчих товарів: відбулося скорочення частки реалізації продовольчих (з 41.59 % у 2005 р. до 34.45 % у 2008 р.) і поступове зростання частки непродовольчих товарів (з 58.41 % у 2005 р. до 65.55 % у 2008 р.) на одну особу [14, с. 21].

Посилилися інтеграційні процеси в торгівлі: поступово набували розповсюдження формалізовані об'єднання торговців (у вигляді асоціацій, корпорацій і концернів), а також неформальні угруповання.

Зниження політичного та економічного ризиків, підкріплене успішним входженням до України ряду європейських роздрібних операторів (наприклад, Metro AG), сприяло долученню України у 2005–2007 рр. до п'ятірки найбільш інвестиційно привабливих країн світу для ритейлерів серед 30 країн, що розвиваються (за рейтингом GRDI – глобального індексу розвитку роздрібною торгівлі).

Позитивні якісні зрушення перервала глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., внаслідок якої Україна зазнала особливо серйозних втрат – зокрема відбулося падіння промислового виробництва на рівні 31.9 % порівняно із середнім показником по СНД 9 %. При цьому його зниження в Україні в 2.1 раза перевищувало відповідний показник у Росії, майже в 9 разів – у Білорусі, у 6.6 раза – у Казахстані. Україна була лідером з річного приросту інфляції – 19.1 % порівняно з 14 % інфляції по СНД (у Росії, Білорусі, Казахстані приріст інфляції становив, відповідно, 13.6, 15.2, 8.8 %). Обсяг роздрібною товарообігу в Україні впав на 14.4 % при 3 % у середньому по СНД [17].

Біфуркаційні зрушення 2008–2009 рр. сприяли переходу роздрібною торгівлі України на новий рівень інституціонального розвитку. Криза "змила" з ринку неефективні торговельні підприємства, змусила найсильніших операторів переорієнтуватися з максимізації суми прибутків на приріст кількості покупців і зосередитися на покращанні матеріально-технічної бази й удосконаленні управлінської і маркетингової політики. Вступ України до СОТ 16 травня 2008 р. остаточно спрямував торговельне підприємництво на освоєння європейських стандартів та став початком фази глобалізації української торгівлі, під час якої очікуються докорінні зміни умов здійснення підприємницької діяльності, що мають відповідати стандартам суспільства з ринковою моделлю.

Найістотнішими трансформаціями торгового підприємництва у постбіфуркаційний період є скорочення неорганізованого роздрібною ринку і посилення позицій торговельних мереж, які стали активно запроваджувати інноваційні процеси у сферу товарного обігу, сприяючи розвитку цивілізованою конкуренції. Окреслилася тенденція до укрупнення торговельних мереж та урізноманітнення їх форматів [14]. За критерієм географічної алокації торгових точок та обсягу товарообороту в період після 2008 р. чітко виділилися загальнодержавні і регіональні торговельні мережі, за критерієм товарної спеціалізації – мережі продовольчих товарів, аудіо-, відео- та побутової техніки, косметичних товарів, засобів гігієни та побутової хімії тощо.

Відбувалася диверсифікація торгового бізнесу: торговельні мережі активно практикували поєднання суто торговельної діяльності з виробництвом товарів під власними торговими марками, створенням дистриб'юторських та логістичних систем у різних бізнес-напрямах, входженням у банківський і страховий бізнес та ін. Зворотним боком цього тренду стало розмиття форматів і відповідне ускладнення внутрішнього управління суб'єктів торговельного підприємництва.

Новим аспектом розвитку підприємництва в ритейлі стала поступова переорієнтація великих і середніх суб'єктів мережевого торговельного бізнесу з економічно розвинених регіонів і міст на регіони з нижчими соціально-економічними показниками. Для захисту своїх комерційних інтересів від "інтервентів" місцевий торговий бізнес розпочав процеси об'єднання в різноманітні професійні співтовариства, що сприяло більш цивілізованому розвитку торгівлі.

Криза істотно змінила спосіб життя, цінності й уподобання споживачів: унаслідок зниження реальних доходів вони зменшили обсяги купівлі дорогих товарів і послуг, змістили акценти з функціональних властивостей матеріальних продуктів на якість послуг. Подальше зростання доходів зберегло ці тенденції, а також підсилило їх: споживач став більш освіченим, вимогливим, поінформованим, що сприяло підвищенню рівня конкуренції між торговельними операторами і зниженню цін. Характер відносин між споживачами і торговельними суб'єктами втратив асиметрію і набув взаємообумовленості: з одного боку, споживачі стали диктувати роздрібній торгівлі необхідність розвитку, а з іншого – змінювали власні переваги під її впливом.

Таким чином, аналіз еволюції роздрібної торгівлі показав, що саме точки біфуркації були поштовхом для переходу цього виду економічної діяльності на структурно-змістову якість вищого рівня. Водночас, згідно із синергетичним підходом, шляхи еволюції системи з точки біфуркації у цілому не є прогнозованими, бо визначаються тільки випадковими чинниками (точка зору І. Пригожина та І. Стенгерс [6]). Від того, комплекс яких чинників відіграє вирішальну роль, залежить якість і властивості нового вектора розвитку. Формалізована функція залежності траєкторії вибору у точці біфуркації, адаптована до нашого об'єкта дослідження, найбільш повно може бути представлена так:

$$V = f(G, A, Z, I, M),$$

де V – вибір розвитку підприємництва в роздрібній торгівлі в умовах невизначеності;

G – фактори глобального рівня впливу;

A – макроекономічні фактори;

Z – регіональні фактори;

I – фактори мікрооточення;

M – особистісні (психологічні) фактори.

З наведених факторів лише незначна частина піддається цілеспрямованому впливу суб'єктів вибору.

Деяка інша точка зору ґрунтується на обмеженості впливу випадкових факторів. Її дотримуються О. Князева і С. Курдюмов, які вважають, що відкриті системи "блукають" полем можливих шляхів розвитку, і вибір подальшого вектора є детермінованим цим полем та одночасно випадковим, адже саме перетинання випадковостей остаточно впливає

на подальше становлення системи [8, с. 45]. Інакше кажучи, здійснюючи своєрідні "блукання", система у підсумку надає, актуалізує (завжди випадково) лише один з можливих шляхів.

Подальший розвиток роздрібної торгівлі в Україні, з одного боку, не може бути прогнозованим, бо він є результатом випадкового перетинання та взаємовпливу множини факторів. З іншого боку, з достатньо високою ймовірністю можна припустити, що в глобалізованому просторі основним вектором буде конвергентна еволюція торговельного підприємництва – поступове сходження ознак і структури роздрібної торгівлі України з торгівлею більш розвинених країн.

Наявність вибору у розвитку системи, на відміну від уявлень класичної економіки про детермінованість історичного розвитку, є позитивним моментом. Адже людина може обирати із багатьох чи кількох варіантів розвитку найбільш прийнятний, який відповідає її потребам. Це тільки підтверджує конструктивність популярних нині теорій державного регулювання економіки, зокрема щодо торговельної галузі. Релевантна концепція державного управління розвитком роздрібної торгівлі може стати дієвим чинником його спрямування на ефективну траєкторію.

Висновки. Синергетика пропонує принципово інший підхід до пізнання криз. За результатами аналізу становлення роздрібної торгівлі під цим кутом зору визначено біфуркаційні точки, що індукували якісні зміни в розвитку торгівлі; виявлено джерела біфуркаційних змін; охарактеризовано особливості постбіфуркаційних станів; згруповано фактори, які зумовлюють невизначеність вибору траєкторії розвитку торговельного підприємництва в точках біфуркації; а також підтверджено наукову гіпотезу про конструктивний вплив біфуркацій на його еволюцію. Показано, що деструктивні, на перший погляд, флуктації в зовнішньому середовищі, стали основою для якісних трансформацій роздрібної торгівлі, яка після 1992 р. вступила до фази формування ринково-орієнтованого торговельного підприємництва, після 1998 р. перейшла у стадію становлення цивілізованої торгівлі, а під впливом подій 2008 р. – на етап структурної оптимізації і наближення до європейських стандартів.

Ця робота є спробою окреслити проблему і визначити напрями можливих досліджень торговельної галузі на основі застосування синергетичної методології. Синергетика в її сучасному вигляді не у всіх випадках здатна стати надійною основою для розроблення конкретних прикладних моделей, особливо в економічних науках [8, с. 17]. Але вона відкриває нові шляхи пошуку універсальних принципів самоорганізації і еволюції надскладних соціальних систем, до яких належать і економічні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бубенець І. Г. Етапи розвитку торговельної галузі в Україні / І. Г. Бубенець // Вісник Запоріж. нац. ун-ту. — 2011. — № 1(9). — С. 179–183.
2. Дериведмідь О. С. Аналіз ринку роздрібної торгівлі України / О. С. Дериведмідь // Вісник Запоріж. нац. ун-ту. — 2011. — № 1(9). — С. 108–115.
3. Азарян О. Генезис трансформації роздрібної торгівлі в Україні та формування сучасної парадигми її розвитку / О. Азарян, В. Соколов // Маркетинг в Україні. — 2009. — № 5. — С. 34–37.
4. Хакен Г. Информация и самоорганизация / Г. Хакен. — М. : Мир, 1991.
5. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. — М. : Мир, 1980.
6. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. — М. : Прогресс, 1986.
7. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В.-Б. Занг. — М., 1999. — 354 с.
8. Князева Е. Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. — СПб. : Алетейя, 2002. — 414 с.
9. Мазур О. Є. Передумови застосування синергетичного підходу до дослідження розвитку торговельної галузі / О. Є. Мазур // Бізнес та умови його розвитку: національна та міжнародна практика : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 27–28 верес. 2013 р.). — Сімферополь : Economics, 2013. — С. 6–8.
10. Торгівля / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/sr/trg_rik/trg_u/2002.html.
11. Індeksi споживчих цін у 1991–2012 рр. / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/isc_m_u.htm.
12. Ковальчук Т. Фінансові негаразди: причини, наслідки, шляхи подолання / Т. Ковальчук // Голос України. — 2008. — № 205 (4455) від 28.10. — С. 5.
13. Двадцять років життя. Україна. 1998 рік / Сайт Analityc-info.net [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://analytic-info.net/blogs/adminblogs/detail.php?page=post&blog=adminis&id=236>.
14. Тарасюк М. Структурні зрушення у розвитку торгівлі на сучасному етапі / М. Тарасюк // Товари і ринки. — 2010. — № 1. — С. 17–29.
15. За 5 років обсяг інтернет-торгівлі зріс у 5 разів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://internsys.org.ua/za-5-rokiv-obsyah-internet-torhivli-v-ukrajini-zris-u-5-raziv.html>.
16. Голошубова Н. Розвиток торговельних мереж в Україні / Н. Голошубова // Товари і ринки. — 2011. — № 1. — С. 15–24.
17. Экономическая ситуация в Украине и других странах [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.analitik.org.ua/current-comment/economy/4a30b1f35dd2e>.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2013.

Mazur O. Bifurcation nature of retail trade development of Ukraine.

Background. The article substantiates ways of the applying synergy theory for the analysis of complex open systems evolution. The evolution of the retail trade in Ukraine since the 90s has been studied with the application of theoretical and methodological principles of synergy.

Review of scientific sources indicates that there is a disagreement in different opinions about periodization in the retail trade development since the 1990s. Various scientific works are characterized by certain subjectivity in justification of the evolution stages in the retail trade and by predominantly negative attitudes to the periodic crises that allegedly violate the stability of the industry. **The purpose** of the paper was determined by the fact that the approach does not meet modern scientific achievements of the synergy theory and consequently requires an adjustment.

Results. Scientific and philosophical concepts of synergy have been chosen as a methodological basis for the research, in particular, the doctrine of instability and chaos, bifurcation points and choice of system's development path. Three critical (bifurcation) points that induce qualitative changes in the development of trade were identified, the sources of bifurcation changes are described; the state of the system after the bifurcation was characterized. It is shown that the bifurcation points have given the impetus to the qualitative transformation of a trade sphere, which, since 1992, has entered a phase of market formation which is entrepreneur oriented in its nature, since 1998, has moved to the stage of civilization trade development, and under the influence of events in 2008 - the stage of structural optimization and approximation to European standards has started to develop. The author has analyzed own position regarding how uncertain is the selection process for the retailer future development.

Conclusion. The paper has shown that instability in the external environment was the basis for qualitative transformations in the retail trade. It also became apparent that synergy opens new searching ways for universal principles of self-organization and evolution of commercial business as a complex nonlinear system.

Keywords: retail trade, synergy, development, system, bifurcation points.

REFERENCES

1. *Bubenec' I. G.* Etapy rozvytku torgovel'noi' galuzi v Ukraini / I. G. Bubenec' // *Visnyk Zaporiz. nac. un-tu.* — 2011. — № 1(9). — S. 179–183.
2. *Deryvedmid' O. S.* Analiz rynku rozdribnoi' torgivli Ukrainy / O. S. Deryvedmid' // *Visnyk Zaporiz. nac. un-tu.* — 2011. — № 1(9). — S. 108–115.
3. *Azarjan O.* Genezys transformacii' rozdribnoi' torgivli v Ukraini ta formuvannja suchasnoi' paradygmy i'i' rozvytku / O. Azarjan, V. Soboljev // *Marketynng v Ukraini.* — 2009. — № 5. — S. 34–37.
4. *Haken G.* Informacija i samoorganizacija / G. Haken. — M. : Mir, 1991.
5. *Haken G.* Sinergetika / G. Haken. — M. : Mir, 1980.
6. *Prigozhin I.* Porjadok iz haosa: Novyj dialog cheloveka s prirodoj / I. Prigozhin, I. Stengers. — M. : Progress, 1986.
7. *Zang V.-B.* Sinergeticheskaia jekonomika. Vremja i peremeny v nelinejnoj jekonomicheskoj teorii / V.-B. Zang. — M., 1999. — 354 s.
8. *Knjazeva E. N.* Osnovanija sinergetiki. Rezhimy s obostreniem, samoorganizacija, tempomiry / E. N. Knjazeva, S. P. Kurdjumov. — SPb. : Aletejjja, 2002. — 414 s.

9. *Mazur O. Je.* Peredumovy zastosuvannja synergetychnogo pidhodu do doslidzhennja rozvytku torgovel'noi' galuzi / O. Je. Mazur // *Biznes ta umovy jogo rozvytku: nacional'na ta mizhnarodna praktyka* : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Simferopol', 27–28 veres. 2013 r.). — Simferopol' : Economics, 2013. — S. 6–8.
10. *Torgivlja* / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/sr/trg_ri/trg_u/2002.html.
11. *Indeksy spozhyvchyh cin u 1991–2012 rr.* / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/isc_m_u.htm.
12. *Koval'chuk T.* Finansovi negarazdy: prychny, naslidky, shljahy podolannja / T. Koval'chuk // *Golos Ukrainy*. — 2008. — № 205 (4455) vid 28.10. — S. 5.
13. *Dvadcat' rokov zhyttja. Ukraini. 1998 rik* / Sajt Analytic-info.net [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://analytic-info.net/blogs/adminblogs/detail.php?page=post&blog=adminis&id=236>.
14. *Tarasjuk M.* Strukturni zrushennja u rozvytku torgivli na suchasnomu etapi / M. Tarasjuk // *Tovary i rynky*. — 2010. — № 1. — S. 17–29.
15. *Za 5 rokov obsjag internet-torgivli zris u 5 raziv* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://internsys.org.ua/za-5-rokiv-obsyah-internet-torhivli-v-ukrajini-zris-u-5-raziv.html>.
16. *Goloshubova N.* Rozvytok torgovel'nyh merezh v Ukraini / N. Goloshubova // *Tovary i rynky*. — 2011. — № 1. — S. 15–24.
17. *Jekonomicheskaja situacija v Ukraine i drugih stranah* [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : <http://www.analitik.org.ua/current-comment/economy/4a30b1f35dd2e>.